

L'Archeologia del paesaggio

IV. Ciclo di lezioni sulla ricerca applicata in campo archeologico, Siena 14. - 26. 1. 1991

Za temi cikla predavanj se skriva eden boljših seminarjev oziroma poletnih šol za arheologe. Univerza v Sieni je naredila izjemno potezo, ko je obnovila prekrasen samostan Certosa di Pontignano in ga namenila prav seminarjem, kongresom in podobnim srečanjem. Pogoji za tovrstna srečanja so skoraj idealni, na nivoju hotelov B kategorije prirejenih za kongrese. Sam samostan se nahaja kakih 10 kilometrov izven Siene na manjšem griču, od koder se nudi lep pogled na toskansko pokrajino.

Poletna šola (letos je bila sicer organizirana pozimi zaradi tehničnih težav), ki jo organizira Arheološki oddelek Univerze v Sieni, je namenjena predvsem ažurnemu izobraževanju in spoznavanju že izkušenih arheologov in podiplomcev z novostmi. Organizator ponuja tudi take ugodnosti, kot je plačilo bivanja in prehrane. Prav zaradi tega sva letos s kolegico Vereno Perko imela lepo priložnost, da se udeleživa poletne šole.

Tema letošnje poletne šole je bila arheologija krajine. Ta postaja danes vse bolj cenjena in uveljavljena in spada med zvrsti arheologije, ki se ukvarjajo s prostorskimi študijami. Danes je koncept arheologije krajine zasnovan tako, da skuša razumeti sintezo vseh dejavnikov, ki so oblikovali prostor, tako naravnih kot človeških. Temeljni premik, ki ga je storila arheologija krajine, je bil odmik od različnih determinizmov. V dolgoletnem razvoju arheoloških prostorskih študij je bil zelo močan geografski determinizem, tako da se je večino človeških aktivnosti v pokrajini razlagalo največkrat kot adaptacija na naravne pogoje in okoliščine. Paralelno s tako arheologijo je obstajal tudi kulturno humanistični koncept, ki je pokrajino praktično zanikal ali pa ji je prisojal le manjši pomen, npr. kot medij v katerem se širijo različni tipi artefaktov oziroma artefaktnih skupin. Za obe smeri lahko rečemo, da nista mogli odgovoriti na temeljno vprašanje arheologije krajine: kakšne so bile interakcije med naravnimi dejavniki in človekom, kako se posledice teh interakcij vpisujejo v pokrajino in kako jih razbiramo?

Arheologija krajine se je začela kot konsistentna arheološka zvrst uveljavljati v osemdesetih letih, toda njene začetke lahko iščemo že pred petdesetimi leti v Veliki Britaniji in v delih britanskih arheologov drugod po Evropi (npr. J. Bradford, *Ancient Landscapes*). Danes

lahko štejemo za največji konceptualni dosežek arheologije krajine, da je uspela povezati v koherentno celoto naravoslovne študije o prostoru (geomorfologija, geologija, pedologija, hidrologija,...), poselitvene študije v arheologiji, različne metode jemanja podatkov (predvsem različne metode nedestruktivne prospekcije: terenski pregledi, analize aerofotografij,...), raziskave o preteklem okolju (pelodne analize, analize živalskih kosti, analize obstoječe vegetacije), različne vrste geografskih analiz, veliko pa se uporabljajo tudi zgodovinski viri. Poseben pomen arheologije krajine je tudi v njenem pomenu za varstvo naravne in kulturne dediščine in njeno izrabo. S svojim konceptom je arheologija krajine marsikje zabrisala meje med naravnim in kulturnim in tako ponudila možnosti za integralno varstvo, zaščito in izrabo preteklih krajin.

V razvojni genezi študij o prostoru je arheologija večkrat menjala svoj koncept prostora; od začetnih modelov idilične 'happy valley' (očiten vpliv arkadijskih motivov), preko obravnavanja homo economicusa in pokrajine predvsem kot vira za njegove ekonomske aktivnosti, pa vse do današnjih poskusov integralne vede o pretekli krajini - sintezi naravnih in socialnih procesov v preteklosti in sedanjosti, kajti tudi ti so v veliki meri posledica tradicionalne izrabe prostora.

Tega razvoja in kompleksnosti arheologije krajine so se organizatorji še kako zavedali in so se potrudili pripeljati predavatelje iz različnih strok in arheoloških zvrsti (specialiste za pelodne analize, za zoološke analize, botanike, geomorfologe, zgodovinarje, računalniške specialiste, arheologe, ki so se veliko ukvarjali s poselitvenimi študijami, geodete,...).

Organizator je želel zagotoviti visok nivo predavanj in je povabil strokovnjake predvsem iz tistih dežel, ki imajo tovrstne študije že zelo razvite. Poleg italijanskih predavateljev je bilo še največ predavateljev iz Velike Britanije. Predavali pa so tudi nekateri francoski in španski strokovnjaki.

Urniki seminarja je bil tako prirejen, da sta bili po dve predavanji (vsako po dve uri) dopoldan in popoldan. Taka intenzivnost dela je bila naravnost nujna, če se je želelo predstaviti in spoznati v dveh tednih, kolikor je šola trajala, večino aspektov te arheološke zvrsti. Ker je

nemogoče, da bi na tem mestu predstavil večino predavanj, se bom omejil na tista, ki so izstopala po svoji izjemnosti oziroma na tista predavanja, ki so še posebej zanimiva in aktualna za našo arheologijo.

Zelo atraktivna so bila tri predavanja angleških arheologov (A. Flemminga, C. Mussona, R. Whimsterja), v katerih so nam predstavili domet študij aerofotografij. A. Flemming je v svojem predavanju o prazgodovinski (v glavnem bronastodobni) pokrajini angleškega višavja (Darthmoor) predstavil izredne rezultate večletnega dela, pri katerem je bila uporabljena kombinacija aerofotografske prospekcije in bolj konvencionalnih metod (terenski pregledi in izkopavanja). Vzorčno področje je bila regija Dartmoor, katere razvoj je spremljal od mlajšega neolitika do starejše železne dobe. Iz njegovega dela se je jasno videlo, da gre za prostor z zelo dolgo kontinuiteto poselitve in izrabe, kjer se skorajda ne da videti večjih prelomov. Krajina, ki nam jo je predstavil, je bila krajina poljskih meja, zidov, posameznih kmetij, ograd, megalitov in gomil. Predvsem je bila očitna agrarna izraba prostora, ki je v osnovi trajala brez večjih sprememb več tisočletij. V sintezi vseh teh oblik, ki so mu jo ponudile aerofotografije, nam je predavatelj pokazal kako daleč lahko pridemo z analizo prostorskih odnosov posameznih oblik. To kar je na večini aerofotografij bila ena sama zmešnjava ostankov gomil, ograd poljskih meja in kmetij, je v bistvu predstavljalo sintezo večine poselitvenih aktivnosti in izrabe prostora. Če se neka pot ogne gomili in gre pod železnodobno kmetijo, smo dobili jasno matriko odnosov. Najmlajša je kmetija, najstarejša pa gomila. Analiza poljskih meja oziroma njihovih prostorskih razmerij je na drugem mestu pokazala, da se mora računati na več katastrof, ki se niso ujemale, torej na več kolonizacij. Po tem principu je možno izdelati nekakšno matriko odnosov in razumeti relativno kronološki razvoj poselitve in izrabe prostora. Seveda je absolutna datacija nujen dodatek taki matriki. V večini primerov se to lahko postulira že iz tipov naselij, toda marsikdaj so potrebne natančnejše raziskave. A. Flemming se je na podlagi primarnih analiz aerofotografij odločil izbrati prostor za izkopavanja. Z zelo natančnimi izkopavanji mu je pod plastjo ruše uspelo najti še zelo dobro ohranjene bronastodobne brazde in meje polj. Na ta način ni samo zapolnil določenih vrzeli v poznavanju prostora, temveč je lahko svojo analizo na podlagi

izkopavanj še poglobljal (velikost parcel, globina brazd, vrste pluga, kakšna kultura je uspevala,...). Seveda take analize niso samo plod arheologove veščine, temveč tudi drugih okoliščin (pokrajina brez gozda, dejstvo, da šota pod seboj dejansko konzervira pokrajino, organiziran sistem letalskega snemanja). Na vzorcu, ki je meril več kot 1000 km², je A. Flemming ugotovil, da gre že od neolitika naprej za zelo kultivirano pokrajino, v katero je bilo vložena veliko truda in energije, da bi se jo kultiviralo in izrabljalo, ter da je skozi čas prihajalo v naselbinskem vzorcu te pokrajine le do manjših sprememb (vsekakor manjših, kot bi jih lahko predvidevali samo na podlagi premične materialne kulture).

Druga dva predavatelja s podobno temo sta prišla iz RCHM (Royal Commission for Heritage and Monuments), kar bi odgovarjalo našim zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine. Pokazala sta kako je v Veliki Britaniji organizirana služba za snemanje letalskih fotografij ter kako je petnajstletno sistematično delo imelo za rezultat odkritje čez 10000 novih najdišč vseh vrst. Še najbolj pa nas je presenetilo dejstvo, da kljub izredni gostoti tako ugotovljenih najdišč, količina najdišč, ki se jih vsakoletno odkrije z aerofotografijo, ne upada. Da taka prospekcija ni pomembna samo zaradi odkrivanja novih najdišč in njihove zaščite, nam je pokazal C. Musson. V svojem prispevku je na vzorcu železnodobne poselitve Wallesa, kjer so do pred kratkim bila poznana predvsem gradišča, soočil tak naselbinski vzorec z dejstvom, da se je v zadnjih nekaj letih snemanja aerofotografij izenačilo število železnodobnih utrjenih gradišč z nižinskimi naselbinami (večinoma vasicami ali posameznimi kmetijami). To pa je sedaj novo dejstvo, ki ga morajo nujno proučevalci poselitvenih modelov vključiti v svoje študije. Tradicionalni model železnodobne krajine gradišč je bil tako precej zamajan.

Jasno je, da pri nas še lep čas ne bo takega programa snemanja aerofotografij, toda rezultati, ki so nam jih predstavili ti trije avtorji so izredni in večkratno opravičujejo sredstva vložena v organizacijo takih projektov. Sistematična prospekcija s pomočjo aerofotografij je še najbolj vzpodbudila probleme v zvezi z varstvom najdišč in pokrajine. Ob taki številnosti najdišč, kar nam je dala slutiti aerofotografija, je več kot verjetno, da jih je bilo v preteklosti zaradi gradbenih posegov zelo veliko

uničenih, ne da bi za to kdo vedel. Po drugi strani pa je v času vse večjih problemov, kako varovati naša najdišča pred vse bolj uničujočo izrabo prostora, aerofotografija marsikdaj edini dokument kakega najdišča.

V pogovoru s C. Mussonom in R. Whimsterjem sta oba izrazila veliko željo in pripravljenost, da bi nam po svojih močeh pomagala pri vzpostavljanju programa letalskega rekognosciranja pri nas.

Pomemben blok predavanj so predstavljale študije o mikrookolju naših najdišč. Tu sta predvsem izstopala G. Barker, danes profesor na Univerzi v Leicesteru, in A. Jones iz York Archaeological Thrust.

G. Barker je v svojem predavanju z naslovom Prispevek arheozoologije k arheologiji krajine: pristopi iz ekonomije in okolja jasno pokazal na probleme in domet takih raziskav. Poudaril je, da moramo najprej poznati sistemski kontekst izrabe živali (njihovo prehrano, življenje, gospodarjenje z njimi, živinorejske selekcije - torej vse ekonomske, socialne in ideloške kontekste). Naslednji korak, ki ga moramo razumeti, je poznavanje in razumevanje mehanizmov in razlogov za ubijanje živali (katere živali, zakaj in kako) in ravnanje z odpadki. Velik problem predstavlja tudi vzorčenje in pomenljivost vzorcev. Rešitev za to je dobro poznavanje analitičnega konteksta in predvsem konteksta naselja. Šele poznavanje sistemskega in analitičnega konteksta nam omogoča, da dobimo dobre rezultate za razumevanje ekonomije, socialnih vprašanj in tudi ideoloških problemov v preteklosti.

A. Jones nam je ponudil daleč najbolj ekstravagantno, a zato nič manj pomembno predavanje. Njegova tema so bili koproliiti (fosilizirani ostanki človeških in živalskih izločkov). Sam pravi, da so izločki esenca pokrajine, saj hrana prihaja iz nje in je v njih skoncentrirana. Opozoril nas je, da je teh ostankov na naših najdiščih neprijemno več, kot si mislimo, le da jih največkrat zamenjamo za drobno kamenje. Koproliiti v sebi nosijo veliko informacij, največkrat o prehrani in higijeni. A. Jones se je osredotočil na enega od manj pričakovanih aspektov - na človeške zajedalce oziroma na najpogostejše med njimi, na človeške gliste in trakuljo. Tudi sam pravi, da je za razumevanje takih pokazateljev najprej treba razumeti ves sistemski kontekst in šele nato izdelati

primerna analitična orodja. Na svojih vzorcih je lahko ugotavljal higienske navade določene populacije in njeno prehrano (kot vzorec za raziskovanje prehrane so mu služile latrine iz srednjeveškega Yorka). V svojih analizah je šel celo tako daleč, da je delal poskuse na sebi. V latrinah je naletel na velike količine vretenc določene vrste rib. Ker ni bil prepričan ali so poškodbe na teh vretencih posledica človeškega metabolizma ali pa postdepozicijskih procesov, je naredil eksperiment - kupil si je enako ribo in...! Na ta način je dokazal, da je v prehrani takratnih ljudi imela ta vrsta ribe zelo pomembno vlogo, vendar so jo morali v celoti uvoziti od drugod, ker je ni v okolici Yorka. Na ta, sicer nekoliko nenavaden način, mu je uspelo ugotoviti pomembne trgovske tokove in priti do dejstva, da je York uvažal veliko hrane.

O okolju sta predavala tudi O. Rackham iz Univerze v Cambridgeu in R. Guilbertson iz Univerze v Sheffieldu. Prvi je kot botanik govoril o današnji vegetaciji in možnostih, ki nam jih daje njeno razumevanje za poznavanje preteklega okolja in pokrajine. V svojem predavanju se je omejil predvsem na drevesa. Razprostranjenost vrst, načini njihovega kultiviranja in izrabe so posledica večstoletnih procesov, nekateri pa odražajo še starejše tradicije. Prav na različnih načinih kultiviranja dreves (žaganje vej, obrezovanje, sekanje korenin,...), ki puščajo posledice na rasti in obliki, nam je pokazal, kako lahko take posege v okolje odkrijemo na območjih, kjer ni nobenih drugih dokazov o kultiviranju tal in gozda. Predvsem je opozoril na tiste oblike kultiviranja dreves, katerih namen je bilo pridobivanje lesa, na kar moramo biti še posebej pozorni pri proučevanju tako pomembnih vej kot sta tradicionalna metalurgija in proizvodnja oglja. Na posameznih primerih danes živčih dreves pa nam je pokazal kako s pomočjo analize njegove rasti, oblike krošnje in razvejanosti lahko ugotavljamo procese ki so na ta drevesa vplivali in pri tem lahko sežemo celo za kakih 1000 let v preteklost, čeprav je samo deblo neprimerno mlajše.

R. Guilbertson nam je predstavil domete geomorfologije in njen pomen za arheologijo krajine. Predvsem so ga zanimale struge vodnih tokov. Kot primer nam je prikazal razvoj neke struge iz okolice Siene v zadnjih 3000 letih, spremembe njenega toka ter faze poglobljanja ozi-

roma širjenja, kar mu je tudi pomagalo, da je postuliral različne hitrosti reke v njeni preteklosti. Seznanil nas je tudi z načini, kako lahko z geomorfološkimi in pedološkimi raziskavami načrtujemo terenske preglede, namenjene odkrivanju pleistocenske materialne kulture. Prva stvar, ki jo moramo ugotoviti, so pleistocenske oziroma fosilne prsti v neki pokrajini in njihove stratigrafske odnose v geoloških presekih. Naslednji korak je dokumentiranje teh prsti na današnjih površinah. S tem zamejimo potencialna področja, kjer bi se na površini lahko nahajali pleistocenski artefakti in temu primerno načrtujemo nadaljnje strategije terenskega pregleda. Na koncu nas je še na kratko seznanil z najnovejšim področjem raziskav, ki se odpira v arheologiji - z raziskavami fitolitov. Sam jih je označil za bioarheološke sedimente, ki nastajajo pri skoraj vseh dejavnostih živih bitij v pokrajini.

V 'pravem' arheološkem bloku sta izstopala J. Bintliff (Univerza v Durhamu) in T. Potter (Britanski muzej). J. Bintliff nam je na primeru Beocije pokazal razvoj metod terenskega pregleda in glavne metode za ugotavljanje poselitvenih vzorcev v pokrajini. V svojem desetletjem dolgem terenskem pregledu je ugotovil večja nihanja v poselitvi v posameznih obdobjih antike. Vzroki za taka nihanja niso bili samo socialne narave, temveč je imela za njih velik pomen tudi erozija. Ta je največkrat posledica intenzivnega poljedelstva, kar je še posebej očitno v mediteranskih krajinah, in je tudi proces, ki popači arheološki zapis. Šele s sprotnim izpopolnjevanjem metod terenskih pregledov in uvajanjem novih postopkov detekcije (analiza težkih kovin v tleh), se je dalo razumeti razvoj in spremembe v poselitvi Beocije v tisočletnem antičnem obdobju.

T. Potter je v svojem predavanju predvsem povzel rezultate dolgoletnih raziskav pokrajine v južni Etruriji. Projekt South Etruria, ki ga je pričel danes že pokojni direktor Britanske šole v Rimu J. Ward-Perkins, je po več kot tridesetih letih sistematičnih raziskav največji pokrajinski projekt v svetu. S pomočjo terenskega pregleda je bil pregledan prostor večji od 1000 km² in najdenih je bilo okoli 2000 novih najdišč iz vseh arheoloških obdobj. Ta projekt je bil hkrati pomembna šola za večino arheologov, ki so se kasneje ukvarjali s podobnimi problemi. Čeprav je bil projekt osredotočen predvsem na

raziskave etruščanske in rimske poselitve, so se arheologi v njem želeli spopasti tudi s problemi iz drugih obdobj. Pri tem je bilo zelo pomembno obdobje na prehodu iz antike v srednji vek, kajti količina površinskih najdb se je izredno zmanjšala, razlogi za to pa niso bili povsem jasni. Dejstvo je, da se je močno spremenil naselbinski vzorec v tem času, vendar je bilo treba ta problem podrobneje raziskati. Po obsežnih izkopavanjih so pričeli razumevati premik naselij od ravninskih kmetij na griče v okolici, kar je bil tudi eden od razlogov pomanjkanja površinskih najdb iz tega obdobja v nižinah. Izkopavanja so pokazala, da se je populacija zmanjšala, kar je tudi pripomoglo k manjšemu številu površinskih najdb. Pomen tega procesa, imenovanega tudi "incastellamento", pa je v tem, da so bile v tem času podane naselbinske zasnove za poznejše gručaste vasi na gričih, tako tipične za srednjo Italijo. Izkopavanja so T. Potterju omogočila, da je spoznal in klasificiral keramiko iz tega obdobja, kar mu je bilo v veliko pomoč pri razumevanju redkih kosov keramike iz tega obdobja, najdenih v nižinah pri terenskem pregledu.

J. P. Vallat, zgodovinar iz Pariza, nam je predstavil probleme rimske centuriacije. Tako radikalen poseg v pokrajino ne kaže samo velikih organizacijskih sposobnosti rimske družbe, temveč je tudi odličen vir za spoznavanje socialne in ekonomske zgodovine. Sam se je v svojem predavanju omejil na fiskalne odnose, ki jih odseva rimska centuriacija. Z analizo velikosti parcelnih enot in lastništva je pokazal na različne socialne sloje, ki so izrabljali ager.

Veliko je bilo tudi predavanj o tehnoloških dosežkih in orodjih za proučevanje krajine. Tu so predvsem izstopali italijanski arheologi. Organizirana je bila demonstracija GIS (Geographic Information System) in delovanja naprav za fotogrametrične analize in sisteme za stereoskopijo. Posebno pozornost je pritegnila demonstracija naprave za infra-rdečo prospekcijsko prostora, ki jo je izdelala družba Agusta. Ta naprava naj bi bila pritrjena na ohišje helikopterja, ki bi letel nad določenim področjem in pri tem s pomočjo naprave beležil temperaturne razlike v tleh do polovice stopinje natančno. Pravih rezultatov nam še niso mogli pokazati, ker so prav takrat potekali poizkusi na terenu.

Očitno je, da je bila želja organizatorjev, da bi nam pred-

*European Workshop,
Archaeometric research and
archaeological studies on ancient ceramics,
Rim, 10. - 12. oktober 1991*

stavili probleme arheologije krajine čim bolj kompleksno. Moram reči, da jim je to v celoti uspelo. Vsi udeleženci poletne šole, poleg naju so prišli arheologi iz Francije, Španije, Norveške in seveda Italije, smo se strinjali, da je bilo delo izjemno uspešno in organizatorjem smo zaželeli še več podobnih uspehov. Ker je praksa organizatorjev, da vsakič po seminarju izdajo zbornik predavanj, že sedaj opozarjam nanj in ga priporočam kot prvovrstno branje za probleme arheologije krajine.

Predrag Novaković

Na srečanju skupine za preučevanje antične grobe kuhinjske keramike na področju jugovzhodnih Alp, ki je bilo septembra v Raveni, nam je prof. Sara Santoro Bianchi iz Bologne, ki to skupino vodi, sporočila, da prireja rimska Univerza sredi oktobra srečanje na temo arheometrija in arheološke študije antične keramike.

Četudi je bilo prvo obvestilo o srečanju z izredno zanimivim programom odposlano že v maju, ga veliko arheoloških inštitucij, celo italijanskih, ni dobilo in tako sem v Rim potovala edina iz Slovenije.

European Workshop, Archaeometric research and archaeological studies on ancient ceramics, kot je bil uradni naslov srečanja, je bilo strnjeno od četrtega zjutraj do sobote zgodaj popoldne, od 10. do 12. oktobra. Zvrstilo se je okoli štirideset prispevkov natančno odmerjenih na 15 minut. Zgoščene izvlečke predavanj smo prejeli na začetku srečanja. Vsa predavanja so spremljali izredno zanimivi diapozitivi in grafikoni. Večina avtorjev je v sosednji dvorani pripravila tudi t.i. posterje z osnovnimi, fotografsko in pisno predstavljenimi, informacijami o arheometričnih in arheoloških raziskovanjih antične keramike. Odmori so bili namenjeni pogovoru in razlagam ob teh skrbno pripravljenih plakatih.

Najpogosteje zastavljeno ostaja osnovno vprašanje, čemu arheometrija. Mar niso vse te raziskave le modna muha bogato opremljenih laboratorijev zahoda?

Zagotovo bo najbolj presenetil odgovor, da so bile prve kemične analize keramičnega posodja narejene več kot sto let pred petrografskimi, ko je leta 1829 kemik Buisson napravil kemične analize etruščanskega in kampanijskega posodja. Leta 1849 je Sorby uporabil polariziran mikroskop, izsledke teh raziskav pa sta prvič priobčila arheolog Buttler (1933, 1935) in petrograf Obenauer (1933). Najzgodnejše raziskave z žarki X pa je opravil Bomson leta 1969, le malo za tem so sledile Sandersove porozometrične raziskave (1973).

Mineraloške, petrografske in geokemične raziskave lahko uporabimo za določevanje sestave uporabljene gline in premaza ter za ugotavljanje izvora surovine. Sistematične študije tipov pa nam lahko razširijo znanje o začetkih proizvodnje različnih nahajališč in možni kulturni in trgovski izmenjavi, kar arheologi na splošno označujejo kot pereč znanstven problem. Kombinacija